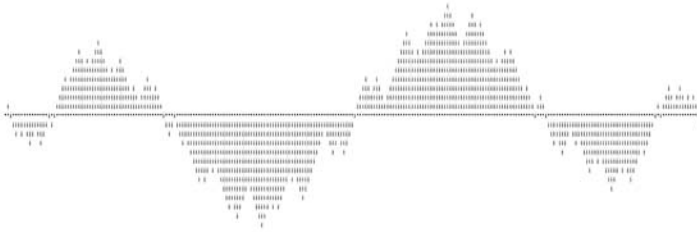

Het pad van de mensheid

*Maatschappelijke innovatie
voor de samenleving van morgen*

Henk Diepenmaat

 Parthenon

Uitgeverij Parthenon
Postbus 22199, 1302 CD Almere
www.uitgeverijparthenon.nl

© 2018 Henk Diepenmaat. Alle rechten voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan, dient men de wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht te Hoofddorp (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden. De uitgever heeft getracht met alle rechthebbenden op de illustraties in deze uitgave contact op te nemen. Wie meent rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

OMSLAGONTWERP: Studio Jan de Boer, Amsterdam

FOTO AUTEUR: © Jeannette Schols

ISBN | EAN: 978 90 79578 894 [boek – Nederlandse editie]

ISBN | EAN: 978 90 79578 917 [ePub – Nederlandse editie]

ISBN | EAN: 978 90 79578 900 [boek – Engelse editie]

ISBN | EAN: 978 90 79578 924 [ePub – Engelse editie]

"Eadem mutata resurgo"
(Hoewel) veranderd herrijs ik hetzelfde.
Grafscript Jakob Bernoulli (1654-1705) te Basel.

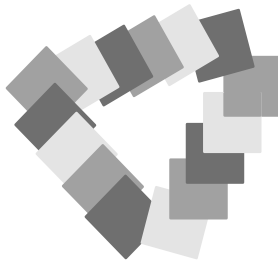
*"I am quite conscious that my speculations run quite
beyond the bounds of true science."*
Charles Darwin, brief aan Asa Gray (18 juni 1857).

*"To contrast national solidarity and international cooperation
as two opposites seems foolish to me."*
Gustav Stresemann (1878-1929), Duits democratisch politicus,
Lezing in 1927 bij ontvangst van de Nobelprijs voor de vrede 1926.

*"To us, unlike Kepler and Fludd, the only acceptable point of view appears to be the
one that recognizes both sides of reality - the quantitative and
the qualitative, the physical and the psychical - as compatible with each
other, and can embrace them simultaneously."*
Wolfgang Pauli. Writings on Physics and Philosophy, Springer Verlag, 1994, p.259.

*"I think we should hold up Darwinism as an awful warning for
how we should not organize our societies."*
Interview with Richard Dawkins about evolution,
determinism and free will, www.pbs.org, 1995.

*"Just hold my hand and we're there
Somehow we're going somewhere."*
John and Vangelis, I'll find my way home (1981).

Voor Frank en Chris,
Op een mooie reis naar hoge toppen.

Voor Hilda,
Voor de toppen tot nu toe, ik kijk uit naar de toekomst,
En voor de wijze waarop je door ook de diepste dalen gaat.

Voorwoord van Jacqueline Cramer

Een *magnum opus* van Henk Diepenmaat ligt voor u. Een rijk en lijvig boek waarin de auteur de lezer meeneemt op een boeiende reis op *Het pad van de mensheid*. De centrale gedachte van het boek is dat er, op de hele lange termijn, een grillig maar opwaarts patroon zit in menselijke ontwikkeling. Deze volgt het pad waar het boek zijn titel aan ontleent. En dat opwaartse patroon kunnen we volgens Henk gericht verder verbeteren.

We komen van een samenleving van jagers-verzamelaars en zijn via landbouwgemeenschappen en stadstaten in de moderne natiestaten beland. Dat was een pad van vallen en opstaan. We bevinden ons op dit moment opnieuw in een tijd van overgang. Onze huidige laat-moderne maatschappij bestaat uit steeds meer actoren, ze beklimmen volgens de auteur steeds meer hun eigen individuele verbeter toppen, en de kloven, muren en spanningen tussen al deze actoren nemen onmiskenbaar toe. Het boek is opgebouwd rond het betoog dat we evengoed, ondanks deze groeiende fragmentatie op de kortere termijn, op de lange termijn toegroeien naar een volgende fase in onze maatschappelijke ontwikkeling. Dat is volgens Henk 'de plurimoderne samenleving van Team Wereld'. Die samenleving heeft een veel hogere kwaliteit dan de onze. We kunnen realisatie van die samenleving volgens hem wel zeker bevorderen en versnellen.

Nu zult u wellicht veel vragen hebben: wat is dat dan, hoe zit dat dan precies, kan dat eigenlijk wel, is dat niet heel erg optimistisch en hoe gebeurt dat dan? Dat begrijp ik. Want het klinkt abstract en zelfs utopisch. Maar Henk zet onze maatschappelijke ontwikkeling langs *Het pad van de mensheid* kleurrijk en herkenbaar in de verf, met forse halen. Ook de ontwikkelingen in specifieke sectoren - waaronder de bouw, de zorg en de financiële wereld - worden geschetst in termen van dit pad, vaak in samenwerking met deskundigen. En als u begint te lezen, zult u merken dat de auteur helder en systematisch zijn betoog opbouwt om zo bovenstaande vragen te beantwoorden. Hij stelt of hoopt niet zozeer dat onze toekomstige maatschappij beter zal zijn, maar wil met dit boek een onderbouwde argumentatie geven waarom dit naar verwachting zo zal uitpakken.

Het aardige van het boek is dat de lezer daarbij ondergedompeld wordt in een zee van informatie zonder de weg kwijt te raken. Het boek is namelijk gebaseerd op een ruim arsenaal aan wetenschappelijke kennis en inzichten, maar leest tegelijkertijd - in de meer verhalende onderdelen - als een roman. Dat komt door de persoonlijke schrijfstijl en de mengeling van wetenschappelijke beschouwingen en uit het leven gegrepen persoonlijke ervaringen. Anekdoten over het plakken van een band en zijn zoon die opschrikt door een schorpioen onder het kussen, brengen de abstracte toelichtingen weer *down to earth*. In wezen laat de auteur de lezer zijn eigen reis maken. De bouwstenen hiervoor variëren van persoonlijk en herkenbaar tot hoogst abstract. Voor de een zal het een feest van herkenning zijn te lezen hoe de academische wetenschap functioneert en wat de voor- en nadelen van specialisatie zijn. De ander wordt meegeslept door de analyse over de relatie object-subject, rationaliteit-irrationaliteit en materieel-mentaal. En het belang van het vinden van een balans hierin. Weer een ander gaat los op de kennistheoretische vertaling van zijn 'Maatschappelijke Balansmodel', zijn kritieken op productie-consumptieketens of zijn typologie van zes innovatiemethoden, opgetrokken rond de resulterende (on)balans. Op zijn beschrijving en verklaring van de patroonwetten van Benford en Zipf. Op de zaagtang-

en golfpatronen, die hij uit de getallenlijn destilleert en op basis waarvan hij - als niet-wiskundige - denkt dat de Riemann hypothese opgaat. Juist die interdisciplinaire breedte maakt dit boek voor uiteenlopende geïnteresseerden boeiend.

De intrigerende rode draad van het boek is dat u al lezende een maatschappelijke filosofie ontvouwd krijgt, die de auteur inzet om een verklaring te bieden voor de aard van ons maatschappelijke ontwikkelpad: het *Recursief Perspectivisme*. In een notendop bestaan - volgens het Recursief Perspectivisme - onze maatschappijen uit actoren, en actoren uit perspectief. Harde getallen en statistiek en priemgetallen worden hier geïntroduceerd in maatschappelijk denken. Als je met een dobbelsteen gooit is het patroon op de korte termijn grillig en onvoorspelbaar. Op de hele lange termijn beweegt het gemiddelde evengoed, in al zijn grilligheid, onmiskenbaar en onvermijdelijk richting $3\frac{1}{2}$. Op vergelijkbare wijze volgen menselijke actoren, grillig in hun korte termijn handelen, samen een lange termijn pad van voorkeur in wat Henk een ruimte van perspectief noemt (een gedachte, al aanwezig in zijn proefschrift). Dit maakt inzichtelijk waarom onze lange termijn maatschappelijke ontwikkeling op de grootste schalen een verbeterpad kan volgen zonder dat wij mensen hierop aansturen, zelfs zonder dat wij mensen dat bewust lijken te beseffen. Sommige maatschappijvormen blijken stabiel, andere juist niet, en ook dat wordt toegelicht in termen van perspectief.

Het uiteindelijke doel van de auteur is een bijdrage te leveren aan de methodologische inzichten die verdere maatschappelijke verbetering mogelijk maken. Zijn redenering is dat we er slecht in zijn grote maatschappelijke praktijken te begrijpen. Dit komt door de veelheid aan actoren die elk vanuit hun eigen perspectief handelen. Met behulp van de multi-actor benadering die Henk in eerder werk heeft ontwikkeld, betoogt hij die complexiteit een heel eind beter te kunnen doorzien. Daarvan geeft hij in het boek uiteenlopende voorbeelden. Wanneer je deze leest, ziet de wereld er inderdaad veel overzichtelijker uit. De maatschappelijke praktijk is natuurlijk veel weerbarstiger dan een gestructureerde werkelijkheid. Helaas is het lastig te weten welke perspectieven er echt toe doen. Verder is het niet altijd zo dat mensen zich willen verplaatsen in het perspectief van de ander, maar in hun eigen denkkader blijven hangen. Henk constateert dit, maar benadrukt ook dat ons streven steeds erop gericht moet zijn om te komen tot een beter samenhangend en gedeeltelijk gedeeld begrip van verschillende perspectieven. Een hogere maatschappelijke kwaliteit is immers het resultaat van meer samenwerking in een juiste samenhang. Dit laat onze geschiedenis ondubbelzinnig zien, en juist dit karakteriseert volgens hem *Het pad van de mensheid*.

Henk benadrukt dat hij ver weg wil blijven van inhoudelijke dogmatiek en de suggestie dat hij het beter denkt te weten dan anderen. Maar helemaal waardevrij kun je een boek als dit natuurlijk niet schrijven. De auteur wil u aanspreken op uw eigen levenservaring. Vanuit gedeelde maatschappelijke levenservaringen wil hij samen kijken naar de historische praktijk van de maatschappelijke ontwikkeling. Tegelijkertijd mikt het boek erop maatschappelijke verbetering tot stand te brengen door het katalyseren van maatschappelijke innovatie. Wat maatschappelijke innovatie is, komt uitgebreid tegen het einde van het boek aan bod. Ook hier weer wordt de historische ontwikkeling als invalshoek genomen. Aan de hand van een beschrijving van de stadia in milieubeleid en duurzame

ontwikkeling schetst hij waar het in essentie bij een maatschappelijke innovatie over gaat: van een *one issue* aanpak, via het stapelen van belangen en behoeften (inclusief de fricties daarin), naar een vergaande synthese van diverse aspecten van duurzame ontwikkeling in multi-actor samenhang en samenwerking. Hij introduceert verschillende methoden om aan maatschappelijke verbetering vorm en inhoud te geven. Dit alles wordt al lezende op onderhoudende wijze verhelderd.

Het boek *'Het pad van de mensheid; Maatschappelijke innovatie voor de samenleving van morgen'* is een mooie mix van theorie, praktijk en persoonlijke ervaringen van de auteur. Het is een samenballing van alle inzichten die Henk in zijn 30 jarige loopbaan heeft verkregen. Zijn eerste onderzoeken bij TNO, zijn proefschrift, de praktijkkennis uit zijn multi-actor adviespraktijk, zijn verbintenissen in deeltijd aan universiteiten, zijn boeken tot dusverre en zijn rol als overdrager van kennis. Het is een geestverrijkend en oprecht boekwerk geworden - een inspiratiebron waarmee de lezer zelf kan doen wat hem of haar verder helpt op het pad van mens zijn.

Gepokt en gemazeld als ik ben in de politiek, de maatschappelijke praktijk en de wetenschap besef ik dat er op ons gezamenlijke pad veel blokkades liggen en kronkelwegen genomen moeten worden. Of we er komen ligt niet in handen van een individu, maar is een collectief proces. De menselijke ontwikkeling zal daarom altijd wel grillig blijven verlopen. Maar tegenover de waan van de dag in onze maatschappelijke praktijk heeft Henk een helder lange termijn pad van vooruitgang geplaatst, door diep over maatschappelijke ontwikkeling na te denken. Zijn ideeën en argumenten werpen een bijzonder licht op de grillige menselijke ontwikkeling tot op heden, en representeren een meest optimistische route voor onze toekomst. Het is bemoedigend te zien dat we in onze menselijke geschiedenis tot op heden dit pad min of meer hebben kunnen volgen, met alle mooie en minder mooie tussenfasen die daarbij horen. Henk biedt ideeën en methoden die hierbij kunnen helpen. *'Het pad van de mensheid'* zet daarom aan tot hernieuwd nadenken over de aard van onze maatschappelijke ontwikkeling, en wat we als mensen samen vermogen.

Jacqueline Cramer

Hoogleraar Duurzaam Innoveren, Universiteit Utrecht
Voormalig Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu,
Amsterdam, September 2016

Voorwoord van de auteur

Dit boek is een verkenning van de grondslagen van onze maatschappelijke ontwikkeling. Onder “onze” versta ik de mensheid. Deze verkenning kan ons helpen onze geschiedenis tot nu toe beter te begrijpen. Maar het oogmerk van dit boek is toch vooral om in de toekomst meer gericht te kunnen navigeren naar verdere maatschappelijke verbetering. We naderen als mensheid namelijk opnieuw een cruciale fase in onze historie. Onze maatschappijen kraken. Het is niet vanzelfsprekend dat het ons in de nabije toekomst beter zal gaan dan nu. We hebben wel zeker iets hierin te kiezen. Dat kunnen we maar beter slim doen, en dit boek tracht licht te werpen op wat dat dan is: slim kiezen voor onze toekomst.

Het boek tart daarin uitersten, en kiest ongebruikelijke routes. Onze menselijke maatschappelijke ontwikkeling is wellicht het meest omvangrijke en veelzijdige onderwerp dat we kunnen verkennen. Evengoed staat in dit boek de hypothese centraal, dat die enorme ontwikkeling slechts samengesteld is uit één bouwsteen. Die bouwsteen noem ik *perspectief*. Ieder perspectief bestaat uit drie onderdelen: een uitgangssituatie, een veranderproces, en een resulterende situatie. Denk aan hoe u eerst thuis bent, aansluitend de auto neemt, en zo uw ouders bezoekt. Of hoe we op dit moment onze wereld uitputten en verontreinigen, aansluitend maatregelen treffen, en zo in de toekomst weer op een duurzame (*sustainable*) wereld uitkomen.

Perspectieven kunnen samengesteld worden, ruimtelijk (denk aan hoe twee Lego blokjes één grotere kunnen vormen), of tijdelijk (denk aan hoe het plakken van een fietsband uit een reeks kleinere activiteiten bestaat: het resultaat van de één is het begin van de ander), of hoe dan ook. Het resultaat noem ik daarom het *Recursief Perspectivisme* (recursief = zich herhalend). De onderlinge vernetting en verknoping van perspectieven is enorm. Uw bezoek aan uw ouders per dieselauto is bijvoorbeeld aanbevelenswaardig, maar ook onderdeel van onduurzaamheid. En wat zijn maatschappelijke patronen anders dan het ervaren, het schakelen, het doorlopen van enorme netwerken van perspectief?

Het Recursief Perspectivisme betreft een verregaande generalisatie. Het fungeert als een (maatschappelijke) unificatiemethodologie. Ik moest tijdens het schrijven regelmatig denken aan een citaat van de kwantumfysicus Wolfgang Pauli: “*This paper is so bad it is not even wrong*”. Pauli refereert ermee aan het poneren van grootse, niet falsificeerbare theorieën, toch wel het putje van het menselijke denken. De werking van het Recursief Perspectivisme is echter gewoon in de omgeving waarneembaar, als je weet hoe te kijken. Dit bijvoorbeeld in de vorm van de wetten van Zipf en Benford, en het grootste patroon van allemaal: *Het pad van de mensheid*; de historische ontwikkeling van onze maatschappijen.

Ik kwam op het Recursief Perspectivisme uit door met zo weinig mogelijk begrippen zo veel mogelijk fenomenen te willen beschrijven. Perspectief is eerst ongrijpbaar als een stukje zeep in een volle badkuip. Maar als je ermee leert werken ontsluit zich een geheel nieuwe manier van kijken naar bewustzijn en maatschappelijke processen. Perspectief ligt in zijn meest verregaande interpretatie ten grondslag aan het menselijke ervaren: alles wat ervaren wordt, wordt ervaren als recursief perspectief. Het construeert ons bewustzijn, onze behoeften en

wensen, onze intentionele logica's. Perspectief ligt zo ten grondslag aan situaties én verandering, aan tijd én ruimte, aan object én subject, aan mind én matter (een Spinozaanse gedachte die ook door bovengenoemde Pauli opnieuw geopperd werd), aan groot én klein. En ook aan onze integrale menselijke maatschappelijke ontwikkeling.

Nu ben ik in zijn algemeenheid niet stuk van absolute en eeuwige waarheden. Maar als je toch eens aanneemt dat zo'n in hoge mate universele bouwsteen als recursief perspectief een vruchtbare en werkbare gedachte is, en dat doe ik in dit boek en deze serie, leidt dat tot vele nieuwe pragmatische inzichten. Die inzichten lijken in eerste instantie eenvoudig. Maar ze gaan al snel dwars door alfa-, bèta- en gammadenken heen. Ze kijken van filosofie via wetenschap tot aan de dagelijkse praktijk (en weer terug). Ze koppelen fysica en psychologie en sociologie en management aan wiskunde. Ze leiden tot continue, kwalitatieve, kwantumtheoretische en relativistische implicaties. Wat overigens logisch is, als je van slechts één bouwsteen uitgaat. Maar wat ook best wel imponerend is, als je eraan aan het werken bent. Want ik ben verre van al deze gebieden meester. En toch kom je dan, denkend, werkend, lezend, schrijvend en om je heen kijkend, tot de conclusie dat er eigenlijk veel meer redenen zijn om de gedachte van het Recursief Perspectivisme te omarmen en pragmatisch te gebruiken, dan om haar te verwerpen.

Ik schets hoe ook onze integrale menselijke ontwikkeling, van de *Laetoli Footsteps* uit de oertijd tot nu, en dan verder de toekomst in, vorm krijgt in recursief perspectief, en daarbij onderhevig is aan *uitgesproken statistische balansprincipes*. Die balansprincipes zie je pas goed in perspectief, op grote ruimtelijke en tijdelijke schalen. Ze verklaren vele maatschappelijke ontwikkelingen die we om ons heen kunnen waarnemen, in sectoren als de zorg, de bouw, het onderwijs, mobiliteit, vervoer, landbouw en voedsel, en vele meer. Ook die ontwikkelingen zal ik schetsen (velen hebben mij daarbij geholpen). Als we ze beter gaan herkennen voor wat ze zijn: structurele ontwikkelingen in netwerkstructuren van actoren en perspectief, kunnen we ze ook beter gaan benutten, en is de kans het grootst dat het ons in de toekomst beter zal vergaan.

Dit boek verkent de ontwikkeling van onze wereld, onze maatschappij als een deels voortkabbellende, deels wervelende, deels chaotische structuur van recursief perspectief. Dit met als ultieme doel onze menselijke ontwikkeling beter te begrijpen en adequater te kunnen sturen. Het boek is onderdeel van een bredere serie: *Samenleving in perspectief*. Deze serie betreft, samen met mijn proefschrift, de neerslag van een levenslang denk-, werk- en privéproces. Het was een fascinerende, maar af en toe ook een barre ontdekkingsreis, regelmatig met anderen samen maar op momenten ook eenzaam en alleen. Op plaatsen is het boek sterk intuïtief, soms ronduit speculatief, op andere plaatsen raakt het ervaringen die we allemaal herkennen. Aan het eind beoogt het onze reis naar een betere toekomst beter navigeerbaar te maken.

Het boek staat op vele gedachten van anderen, uit werken en theorieën die ik soms niet in al hun finesses, en vaak zelfs maar matig doorzie. Waar serieuze originaliteit en oorspronkelijkheid echt aan de hand zijn, en ik hier geen recht aan doe, wil ik me graag

verontschuldigen voor het ontbreken van bronvermeldingen. Ook voor eigenzinnige interpretaties van werk van anderen, mogelijk fouten zelfs, wil ik mij graag verontschuldigen, maar zie het citaat van John Stuart Mill uit *On Liberty* onder dit voorwoord. Van *alleen* voorzichtig denken wordt een maatschappij niet beter. Volgens mij staat een overtrokken intellectuele claimcultuur, zoals op dit moment aan de orde in delen van industrie en wetenschap, voortvarende verdere maatschappelijke vooruitgang ronduit in de weg. Ik vermoed dat dit ook geldt voor claimculturen van niet-intellectuele snit. Ik denk zelf dat ik met het Recursief Perspectivisme iets eigens toevoeg aan *Het pad van de mensheid*, maar hoop toch vooral dat het opgenomen wordt in vele vruchtbare denk- en werksporen, gericht op maatschappelijke verbetering. Want wat is nu een intellectuele eigendomsclaim waard, afgezet tegen verbetering van onze maatschappijen?

Volgens de regels van de wetenschap had dit boek wellicht nooit geschreven mogen worden. Maar grote wetenschappers verklaren ook loepzuiver waarom boeken als dit er toch moeten liggen. Ik eindig dit voorwoord met een citaat van Erwin Schrödinger, een van de ontwikkelaars van de kwantummechanica (een theorie waar ik tijdens het schrijven vaak aan heb moeten denken), dat deze verklaring fraai uitdrukt:

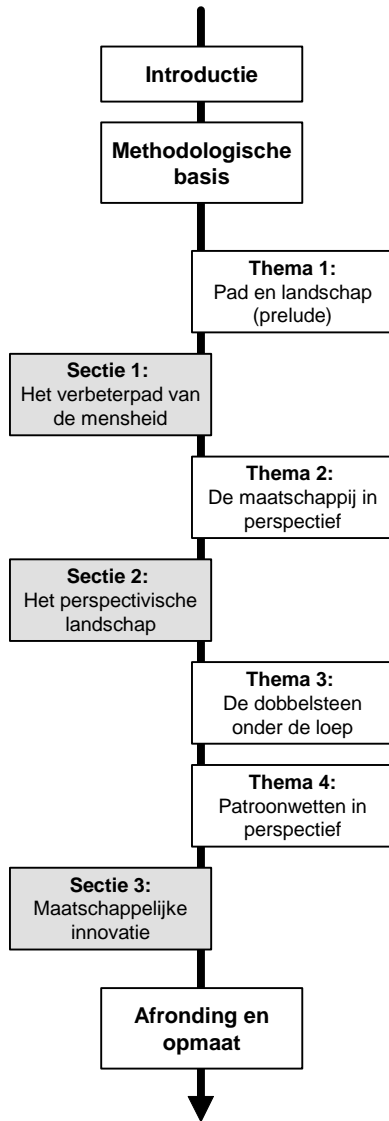
“A scientist is supposed to have a complete and thorough knowledge, at first hand, of some subjects and, therefore, is usually expected not to write on any topic of which he is not a master. This is regarded as a matter of noblesse oblige. For the present purpose I beg to renounce the noblesse, if any, and to be freed of the ensuing obligation. My excuse is as follows: We have inherited from our forefathers the keen longing for unified, all-embracing knowledge. The very name given to the highest institutions of learning (universiteiten, HD) remind us, that from antiquity and throughout many centuries, the universal aspect has been the only one to be given full credit. But the spread, both in width and depth, of the multifarious branches of knowledge during the last hundred odd years has confronted us with a queer dilemma. We feel clearly that we are only now beginning to require reliable material for welding together the sum total of all that is known into a whole; but, on the other hand, it has become next to impossible for a single mind to fully command more than a small specialized portion of it. I can see no other escape from this dilemma (lest our true aim be lost forever) than that some of us should venture to embark on a synthesis of facts and theories, albeit with second-hand and incomplete knowledge of some of them – and at the risk of making fools of ourselves. So much for my apology.” (Erwin Schrödinger, voorwoord “What is Life?” 1944.)

Dat zijn wijze woorden. Ik loop daarom het door Schrödinger beschreven risico bewust, mede gesteund door onderstaand citaat van John Stuart Mill. Ik nodig u uit het met mij te lopen, en presenteer met dit boek en deze serie een breed toepasbare bouwsteen en een unificerende methodologie om *Het pad van de mensheid*, ons gezamenlijke pad, in de toekomst ook meer bewust samen vorm te kunnen geven. Gezien de aard van het onderwerp past wellicht enige bescheidenheid, maar dit boek en deze serie onderbouwen en dragen één boodschap uit: voor wie het wil zien, ligt er nog een enorm areaal aan maatschappelijk verbeterperspectief. We hebben er als mensheid, als maatschappij, veel bij te winnen.

Henk Diepenmaat
Zeist, Kerstavond 2015

“Truth gains more even by the errors of one who, with due study and preparation, thinks for himself, than by the true opinions of those who only hold them because they do not suffer themselves to think. Not that it is solely, or chiefly, to form great thinkers, that freedom of thinking is required. On the contrary, it is as much, and even more indispensable, to enable average human beings to attain the mental stature which they are capable of. There have been, and may again be, great individual thinkers, in a general atmosphere of mental slavery. But there never has been, nor ever will be, in that atmosphere, an intellectually active people.”

John Stuart Mill, *On Liberty* (1859)

De integrale lijn van dit boek

INHOUD

Voorwoord van Jacqueline Cramer	5
Voorwoord van de auteur	8
1. INTRODUCTIE	23
1.1 Een ambitieuze onderneming	25
1.1.1 Een bijzonder pad	27
1.1.2 Blinde naïviteit?	29
1.2 Opbouw van dit essay	32
1.2.1 Schilderen op niveaus	32
1.2.2 Schildert de maatschappij zichzelf?	33
1.2.3 Menselijke verbeterdrang als motor	33
1.2.4 Verbeterperspectief op dubbelspoor	35
1.2.5 De les van Het pad van de mensheid	36
1.2.6 De hoofdstructuur van dit boek	37
2. METHODOLOGISCHE BASIS	41
2.1 Methodologische verantwoording	43
2.1.1 Opleiding en werk	44
2.1.2 Het leven als leergang, de maatschappij als kunstwerk	46
De maatschappij als artefact	46
Drie grondslagen van maatschappelijkheid	46
Persoonlijke existentiële ervaringen	48
2.1.3 Flexibele kaders	51
De voordelen van specialisatie: focus	51
De nadelen van specialisatie: een dubbele schizofrenie	51
Samen één flexibel geheel	52
2.1.4 De basis van dit boek	53
2.1.5 Een brede dialoog: de verbeterpagaat	56
2.1.6 Verbeterperspectief als pragmatische bouwsteen	57
Object-subject spanning	57
Het verminderen van dissonantie	59
Rationaliteit en irrationaliteit	60
Van irrationaliteit, stapjes en sprongen	65
Naar een nieuwe balans	69
De eenheid van balans	71
De balansas	73
Spanning doet actoren opstaan	74
Perspectief	75
Verbeterperspectief	77

Recursief Perspectivisme en multi-actor modellen	80
Verbeterperspectief als maatschappelijke bouwsteen	85
2.1.7 Een methodologisch kader	86
2.1.8 Het verbeterperspectief van dit boek	96
Een maatschappelijke dissonant	97
De conservatieve schijnoplossing	98
De utopische schijnoplossing	99
Werken aan een methodologische oplossing	100
2.2 Een basis, drie secties en vier thema's	103
Thema I: Pad en landschap (prelude)	104
Sectie I: Het verbeterpad van de mensheid	106
Thema II: De maatschappij in perspectief	107
Sectie II: Het perspectivische landschap	108
Thema III: De dobbelsteen onder de loep	110
Thema IV: Patroonwetten in perspectief	111
Sectie III: Maatschappelijke innovatie	114
Afronding en opmaat	116
3. THEMA I: PAD EN LANDSCHAP (PRELUDE)	117
3.1 Van micro en macro	119
3.1.1 Een eerste glimp van het perspectivische landschap	119
Introductie van verbeterpotentieel en belevingswaarde	120
3.1.2 Eén grote berg of vele toppen en dalen?	122
3.1.3 Patroonwetten	125
Patroonwetten rusten op het perspectivische landschap	127
Probabilistische onvermijdelijkheid	129
3.2 Twee interpretaties van het landschap	130
3.2.1 Leiden kleine verbeterstapjes wel tot één grote?	130
3.2.2 De continue veldinterpretatie: één grote bergkam	131
Het pad van de mensheid: steeds sneller stijgend (maar niet glad)	136
3.2.3 De discrete kwantumtheoretische interpretatie	142
Inspiratie bij Planck	143
Beschikbare posities	144
Hoe meer balans, hoe beter	145
We zijn onderhevig aan perspectivische harmonie	146
3.3 Tot zover de eerste glimp	155
4. SECTIE I: HET VERBETERPAD VAN DE MENSHEID	159
4.1 Observaties uit de dialoog	161
4.1.1 Peilen	163
4.1.2 Opkloppen	164
4.1.3 Nuanceren	166

4.2	Het balansmodel	170
4.2.1	Egoïsme in soorten en maten	170
4.2.2	Entropische analogieën van het Maatschappelijke Balansmodel	176
4.2.3	De belofte van het Maatschappelijke Balansmodel	181
4.2.4	De N+1 identiteit	185
4.2.5	Het balansmodel verklaart maatschappelijke dynamiek	190
4.2.6	Het balansmodel is objectief én subjectief	193
4.2.7	Sociale drijfveren van actoren	196
4.2.8	De zichtbare hand	197
4.2.9	Een enorme potentie?	200
4.2.10	Het antwoord na een verdere verkenning	202
4.3	Het pad in de grondverf	203
4.3.1	Het pad in perspectief: eerste schets	204
	De centrale hypothese: de perspectivische maatschappelijke balans	205
	Het failliet van winner picking strategies	211
	Waarom de Hazabe geen broodroosters hebben	212
	Van opkomst en neergang	215
4.3.2	Met zevenmijlslaarzen door de menselijke geschiedenis	216
	1 De autarkische fase: Jagers-verzamelaars	217
	2 De vroege sedentaire fase: Landbouw- en veeteeltsamenlevingen	219
	3 De late sedentaire fase: Stadstaten	221
	4 De moderne fase: Schurende systemen en het vermiste individu	223
4.3.3	Een pas op de plaats	234
	Supertransities vormen een verbeterpad	235
	Samenwerken leidt tot maatschappelijke kwaliteit	237
	De zwanenzang van de moderniteit	238
	Het pad van de mensheid vertelt ons wat te doen	239
4.3.4	Fase 5: De plurimoderniteit van <i>Team Wereld</i>	241
	Een groeiende kloof	241
	De plurimoderne transformatie	245
	Plurimoderniteit is een spectrale notie	249
	Modernistische overspanning	250
	Van bijschaling, herschikking en herschaling	253
4.3.5	De moderniteit als scharnierpunt	258
	Het pad van de mensheid: een impressie	258
	Handel en de financiële wereld: een impressie	259
	Moderniteit als scharnier	259
4.3.6	Plurimoderne sectorale verkenningen	260
	1: De bouw	263
	2: De jeugdzorg	264
	3: Personenvervoer	265
	4: Goederenvervoer	266
	5: Landbouw en voedsel	267
	6: Energie	268

7: Leren, onderwijs en ICT	269
8: Defensie	270
9: Sturing: leiderschap, politiek en bestuur	271
4.3.7 De rode draad in de sectorale verkenningen	271
De blockchain als voorbeeld van plurimodern denken en werken	273
Plurimoderniteit herstelt balans	277
5. THEMA II: DE MAATSCHAPPIJ IN PERSPECTIEF	281
5.1 De object-subject kwestie in perspectief	283
5.1.1 Onze maatschappij als interactie van beleefwerelden	284
5.1.2 Maatschappelijke spanningen	293
5.1.3 Recursief Perspectivisme en de radicale actorthese	295
5.2 Copernicaanse wendingen	305
5.2.1 Van dualisme naar Recursief Perspectivisme	308
5.2.2 Kant als keerpunt	308
5.2.3 Kennen wij de wereld?	310
De kenrelatie	310
Het Recursief Perspectivisme vooronderstelt geen kenrelatie	312
5.2.4 Van causaliteit, anticipatie en confrontatie	313
5.2.5 Hoe kennis materie wordt (en weer terug)	315
5.2.6 Een noodzakelijke wending	316
5.3 Schuiven met panelen	319
5.3.1 Een baby in zijn wieg	324
5.3.2 De begrippen fysiek, mentaal en sociaal	325
De materiële, ruimtelijke wereld om ons heen	326
De mentale wereld en ik	326
De sociale wereld	327
5.3.3 Ervaren - doorlopen van perspectief - leren	327
5.3.4 Dingen	329
5.3.5 Van denken en handelen	331
5.3.6 Ruimte en tijd in perspectief	334
Tijd	334
Tijd-ruimte	335
Het onderscheid tussen tijd en ruimte	335
5.3.7 Situaties en veranderingen in perspectief	336
Het ervaren van situaties en veranderingen	337
Is iets een situatie of juist een verandering?	338
Situaties bestaan mede uit veranderingen	339
Twee keer op dezelfde plek?	340
5.3.8 Dualiteiten in perspectief	340
5.4 Identiteit van actoren in perspectief	341
5.4.1 Perspectief	342

5.4.2 De perspectivische actor	345
5.4.3 De radicale actorthese en intentionele logica's	346
5.4.4 Actoren in interactie	351
5.4.5 De identiteit van een actor	352
5.4.6 Identiteit en ontwikkeling	353
5.4.7 De ontwikkeling van identiteit	354
5.4.8 De gesitueerde actor	355
5.4.9 Multi-actor praktijken	356
5.4.10 Ontwikkelen en gebruiken van identiteiten: het identiteitsmodel	358
5.4.11 Maatschappelijke verbetering	361
5.5 Een waardezoekende balans	364
5.5.1 De neus van Cleopatra	365
5.5.2 Laat u niet bij de neus nemen	368
5.5.3 Opnieuw balans	372
6. SECTIE II: HET PERSPECTIVISCHE LANDSCHAP	377
6.1 We zetten elkaar op slot	379
6.1.1 Een filosofische herbezinning	379
6.1.2 Het Recursief Perspectivisme <i>revisited</i>	385
6.1.3 Perspectief, actoren, maatschappelijke praktijken	388
6.2 Twee kunnen meer dan één	390
6.2.1 Antropologie en apen	390
6.2.2 De evolutie van coöperatie	392
6.2.3 Leve de competitie?	396
6.2.4 Van samenhang en samenwerking	398
De stenensmid van de Vézère	399
De Hazabe, de Datooga en de Masaï	400
Het pad van de mensheid verzilvert samenwerking	402
6.3 Teamgeest	409
6.3.1 De op één na slechtste definitie van een team	409
6.3.2 Teamconfiguraties in drie dimensies	411
6.4 Van gezinnen en politiek	418
6.4.1 Politiek onbegrip	418
6.4.2 Samen	422
6.4.3 Actorgebonden logica	424
6.5 Team Wereld rust op balans	430
6.5.1 Plurimoderniteit komt in drieën	431
Drie perspectivische dimensies	432
Drie componenten van maatschappelijke kwaliteit	432
6.5.2 Leg de maatschappelijke ketens af!	434
6.5.3 Van mens en machine	438

6.5.4 De teamconfiguratie van Team Wereld	438
6.5.5 Van normen en waarden en economie	439
6.5.6 Wat bepaalt de menselijke ontwikkeling?	444
Maatschappelijke ontwikkeling in perspectief	445
Van entropie naar tritropie: perspectivische balans	447
Alternatieve actorenconfiguraties: de eerste perspectivische balans	450
Driedimensionale kracht: de tweede perspectivische balans	453
Waarde- en inspanningsverlopen	458
Correspondentiehypothesen: de derde perspectivische balans	460
De praktische schaalinvariantie van de perspectivische ruimte	464
6.6 De relativistische brug: belevingswaarde	475
6.6.1 Beleving van perspectieven is relatief	475
6.6.2 Van verliesaversie en gewenning	477
6.6.3 De relativistische beleving van waarde en inspanning	480
6.6.4 Relativistische waarde in een eendimensionaal bewustzijn	481
6.6.5 De ontwikkeling van belevingswaarde en gewenning	490
6.6.6 Waarde en inspanning spelen samen een bijzonder spel	494
6.6.7 De relativistische belevingswereld tussen subject en object in	497
6.6.8 Alle drie de perspectivische dimensies zijn relativistisch	500
6.6.9 De hoofdstelling van de rekenkunde in perspectief	508
6.6.10 Abstractie en specificatie en priemgetallen in perspectief	510
6.7 Het pad van de mensheid in perspectief	512
Plurimoderniteit in perspectief	516
Waarom ervaren we in drie dimensies	517
6.8 Maatschappelijke kwantumsprongen	519
Een discreet landschap	520
Het Boltzmann principe	522
Het springen van maatschappijen en elektronen	522
Golf-deeltjes dualiteit: locatie en delocatie	523
Energie en Massa, Proces en Identiteit	524
Een kwantumtheoretische opmaat	524
6.9 We zoeken het einde van de polsstok	525
7. THEMA III: DE DOBBELSTEEN ONDER DE LOEP	529
7.1 Dobbelen	531
Zuivere dobbelstenen en beleving	536
Bestaat een perfecte dobbelsteen in de 2 ^e interpretatie wel?	539
Yatzee!	542
7.2 Balans, symmetrie en stabiliteit	543
Statistische, thermodynamische en ergodische verwantschappen	567
De verkenning van de dobbelsteen in perspectief	573

8. THEMA IV: PATROONWETTEN IN PERSPECTIEF	575
8.1 Perspectivische basis van patroonwetten	577
Right and wrong	577
Patroonwetten	578
We maken de patronen zelf	581
8.2 De wet van Zipf	583
Ons adaptieve bewustzijn veroorzaakt object en subject	586
8.2.1 Een perspectivische verklaring van de wet van Zipf	589
8.2.2 Een rekenkundige verklaring van de wet van Zipf	592
De harmonische aanname	593
Een goede balans in veel dimensies is de moeite waard	594
Balans in het reddingsbootje: is less wel more?	596
De gemiddelde verbeterpotentie per perspectief	599
De incrementalist opnieuw ontwapend	602
8.3 De wet van Benford	603
Pseudo-afleiding van de wet van Benford	607
Berekening van de wet van Benford	607
De omgekeerde evenredigheid rust op de Harmonische reeks	609
De discrete omgekeerde evenredigheid is gekwantiseerd	612
Simulaties inzake de wet van Benford	613
Simulatie 1: Hoe stochastiek leidt tot Benford.	613
Simulatie 2: Hoe stochastiek in meer datasets leidt tot Benford.	615
Simulatie 3: Hoe stochastiek leidt tot de Harmonische reeks.	616
Een discrete verklaring van de wet van Benford	620
Stapstenen	621
8.4 Perspectivische analyse	626
8.4.1 De vastberaden blokkenstapelaar (2 D)	626
Het bouwen van de wand	629
8.4.2 De vastberaden blokkenstapelaar (3 D)	632
Patronen in bijstapelen	636
Het verschil tussen 2 en 3 dimensies	642
8.4.3 Stapelblokken in 2 D, factoren en perspectivische configuraties	645
Factoren	645
De relatie priem-factoren als een pure structuurformule: f_p	647
Binomiale curven en de normale verdeling	650
8.4.4 De relatie tussen structuur en inhoud	657
Een “echte” Gauss?	657
Het binomiale patroon onder de loep	659
Van Boltzmann, parfum, ballenbakken en werkelijkheid	661
8.4.5 Convergentie van structuur en inhoud	663
8.4.6 Aspecten van de perspectivische analyse	665
1: De relatie priem-factoren: structuur en inhoud	666

2: De centrale limietstelling verbindt structuur en inhoud	670
3: Onzekerheidsrelaties in perspectief	671
4: De perspectivische trap: structuur en inhoud	676
5: Machten (powers)	679
6: Voorbeelden van perspectivische analyses	680
7: Relatie tussen structuur en inhoud: de Driehoek van Pascal	693
8: De relatie tussen structuur, inhoud en verbeterpotentie	700
Logaritmen en schaalinvarianties	701
9: Symmetrieën verminderen het aantal factoren	702
10: De symmetrie-correctie voor het aantal factoren	706
11: Van plek en plaats	716
12: Getaltheorie, priemgetallen en de Riemann hypothese	717
Eerste voorstel voor een bewijs van de Riemann hypothese	755
13: Golfpatronen en de Riemann hypothese	758
Golf-deeltjes hybriden	758
Zaagtandpatronen	761
Interleaving	764
Hoe zaagtandpatronen golfpatronen worden	775
Drie nieuwe blikken voor een bewijs van de Riemann hypothese	785
Blik 1: de Denjoy route	786
Blik 2: De drie categorieën getallen bij primoriale getallen	788
Blik 3: Condensatie van factoren bij primoriale stappen	821
Tweede voorstel voor een bewijs van de Riemann hypothese	824
14: Afsluiting van de perspectivische analyse	832
8.5 Samenvattende verklaring patroonwetten	835
Dimensies	836
De Harmonische rij	837
Meerdimensionale balans: balanssystemen	837
De relatie tussen verbeterpotentie en belevingswaarde	838
Van Harmonische rij naar omgekeerde evenredigheid	838
Verklaring van de patroonwet van Benford	839
Verklaring van de patroonwet van Zipf	839
Afsluiting Benford en Zipf	841
8.6 Configuraties en verbeterpotenties	842
8.6.1 Priemen in het duister	842
De ondergrens in verbeterpotentie	842
De bovengrens in verbeterpotentie	844
Andere symmetrische factorisaties dan 2	845
Verbeterpotentie is gekwantiseerd	845
Recursieve symmetrie	846
Symmetrie en asymmetrie	847
Hybride factorisaties	847
Generalisatie naar alle hybriden	849
Hybride factorisaties verschillen constante factoren	850

8.7 Een maatschappelijke kwantumtheorie	855
De maatschappelijke klimwand	861
8.8 Perspectivisch bewustzijn staat aan de basis	867
9. SECTIE III: MAATSCHAPPELIJKE INNOVATIE	869
9.1 Maatschappelijke innovatie in perspectief	871
9.1.1 Innovatie	871
Maatschappelijke innovatie	871
Klavers en margrietten: maatschappelijk complete coalities	871
De burger-consument als maatschappelijk fundament: de penta helix	873
Ruim baan voor de penta helix!	876
De burger-consument-kiezer	877
Mastering Three	879
9.1.2 Recursief Perspectivisme en maatschappelijke innovatie	881
9.1.3 A leap of faith?	883
Van een moderne naar een plurimoderne benchmark: de kameel	886
Methoden voor maatschappelijke innovatie	901
9.2 Duurzame ontwikkeling in perspectief	905
9.2.1 Drie interpretaties, drie generaties van duurzaamheid	907
Generatie 1: planet	908
Generatie 2: people planet profit (the triple bottom line)	909
Kritiek op de triple bottom line	910
Generatie 3: de multi-actor interpretatie	915
De balansinterpretatie van duurzame ontwikkeling	919
9.3 Multi-actor procesmanagement	922
9.4 De Innovatiekubus	927
9.4.1 Een actoreninterpretatie van de perspectivische ruimte	927
9.4.2 Zes waardeoriëntaties	932
Monostrategieën	933
Dubbelstrategieën	934
Drievoudige strategieën	935
Combinatie leidt tot maatschappelijke innovatie	935
Integrale strategieën en maatschappelijk perspectief	941
Multi-actor perspectieven als bèta-gamma bruggen: S-curven	942
De waardeparadox impliceert een waardebalans	948
De statistische dubbelhypothese	951
Van shareholders en stakeholders	954
9.4.3 De zes waardeoriëntaties in meer detail	955
Waardeoriëntatie 1: Procesoptimalisatie	960
Waardeoriëntatie 2: Benuttingsoptimalisatie	961
Waardeoriëntatie 3: Teamoptimalisatie	962
Waardeoriëntatie 4: Productinnovatie	963
Waardeoriëntatie 5: Multiplicatie/opschaling	964

Waardeoriëntatie 6: Maatschappelijke verbreding	965
9.5 De Ruggengraat	967
Maatschappelijke lagen	967
Verborgen potentie	970
Een Ruggengraat neemt maatschappelijke gelaagdheid serieus	972
Ruggengraat voor het klimaat	977
De draaimolen als metafoor voor slimme arrangementen	982
9.6 Proficiency levels in maatschappelijke innovatie	990
10. AFRONDING EN OPMAAT	997
10.1 Terugblik	999
10.2 Bewust samen op pad	1004
Levensloop en dankwoord	1007
Over de auteur	1053
Bijlage	1055
Index	1057

I

Introductie

1.1 Een ambitieuze onderneming

“Toch is het zo dat wij, als we zelf beter worden, ook ‘de omgeving’ verbeteren.”

Dostojevski, Dagboek van een schrijver

Dit essay gaat over verbeteren. Het heeft speciale aandacht voor maatschappelijke schalen. “Kunnen we onze wereld verbeteren?”¹, dat is de vraag die centraal staat.

Er bestaan vele inhoudelijke ideeën over wat dan “beter” is. Ik zal u evengoed niet lang laten raden naar mijn eigen antwoord op deze centrale vraag, zelfs zonder ook maar iets te zeggen over al die inhoudelijke ideeën. Mijn antwoord is een volmondig *ja*.

Dit boek beschrijft een manier van kijken naar onze menselijke ontwikkeling tot op heden, die optimale kansen biedt om onze maatschappij ook in de toekomst beter te maken. Ik ga daarbij te werk als een sterk reflectieve pragmaticus², niet als bijvoorbeeld een utopist of een populist. Het boek doet een beroep op uw wil en vermogen onze integrale menselijke ontwikkeling op een praktische, theoretische en filosofische manier te bekijken. Dit alles resulteert in een methodologie op hoofdlijnen voor verdere maatschappelijke innovatie, voor gerichte verdere verbetering van onze maatschappelijke praktijken.

De vraag naar wereldverbeteren is juist in ons huidige tijdsgewricht bijzonder op zijn plaats. We leven immers in roerige en spannende tijden. De moderne vooruitgangsmachine hapert. Onze laat-moderne samenleving kraakt in haar voegen. Velen van ons beleven het begin van dit derde millennium daarom als een overgangstijd. Er hangt verandering in de lucht. We luiden met zijn allen een tijdperk uit, het verdwijnt terwijl we onze dagelijkse levens leiden, en er zal naar verwachting een ander tijdperk voor in de plaats komen. Dat kan op allerlei manieren vorm krijgen. Maar we zijn er niet zonder meer gerust op dat onze toekomst beter zal zijn.

¹ “Wereld” kan ik laten groeien van mijn wereld hier en nu via allerlei tussenschalen tot aan de wereld van de gehele mensheid. De geïmpliceerde vraag is dus: wie is die “we” waarvan de vraag rept, wiens wereld verbeteren we? Het draait steeds om een inherent maatschappelijke wereld: de wereld van de maatschappelijke praktijk.

² De reflectieve pragmaticus staat als type onder meer op het werk van de ontwikkelingspsycholoog Jean Piaget en de onderzoeker van professionals Donald Schön. Hij heeft ook wortels in de pragmatische filosofische school. Kenmerkend is dat een reflectieve pragmaticus reflecteert op zijn ervaringen, en deze bewust verbetert. Ik ga te werk als een *sterk* reflectieve pragmaticus. Daarmee wil ik uitdrukken dat ik ook de filosofie en de wetenschappelijke theorie niet schuw, en deze graag en intensief betrek in het reflectieproces op de maatschappelijke praktijk. In essentie zie ik wetenschap en filosofie ook als praktijkprocessen, zij het met specifieke mores die afwijken van veel gangbaarder praktijken. Zie ook het methodologische kader, verderop in dit boek.

Technologisch razen we vooruit, en dat we dit kunnen is een groot goed. Maatschappelijk laten we tegelijkertijd steken vallen. Individuen voelen zich steeds meer ontheemd in de maatschappijen die we met elkaar vormen, getuige de groeiende stromen vluchtelingen die bijvoorbeeld via de Middellandse Zee Europa wensen te bereiken. Het ontwikkelingsmodel waaraan het Westen zijn welvaart te danken heeft lijkt tegelijkertijd tegen zijn grenzen aan te lopen. Financieel-economisch trilt de wereld met enige regelmaat op haar grondvesten. Uitputting van natuurlijke bronnen en ecologische ontwrichting (denk aan klimaatproblemen) zijn meer dan denkbare scenario's geworden, ze gebeuren overal om ons heen voor wie het wil zien. Ik bezocht de afgelopen zomer de gletsjers in de Alpen. Ze zijn nog steeds groots, maar ook kan ik hun krimp over een jaar of 30 overzien, en die is ronduit verontrustend. Er rijzen twijfels of we negen miljard mensen wel vreedzaam kunnen huisvesten en voeden. Dat zijn hypocriete twijfels, ze betreffen immers vooral de zorgen van welvarende mensen. Ook nu al lijden honderden miljoenen mensen dagelijks onder oorlog en schaarste, en sterven er miljoenen per jaar. Tegelijkertijd is het historisch gesproken uniek dat "we" deze mondiale zorgen samen kunnen formuleren, dit drukt in alle hypocrisie en onmacht een nieuwe gezamenlijke verantwoordelijkheid uit, en een maatschappelijke besef op een voorheen ongekende schaal.

We hebben als mensheid wel eerder voor hete vuren gestaan, en eerder overgangstijden meegemaakt. Maar hoe onze toekomst eruit zal zien, het is juist in onze tijden onduidelijker dan ooit.

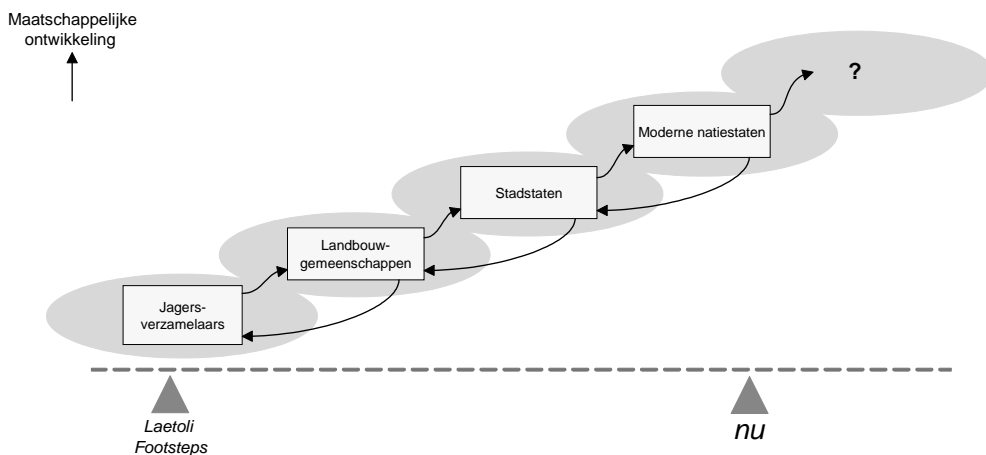
Grofweg kun je ten aanzien van een maatschappelijke overgang twee uiterste houdingen innemen: een passieve en een actieve. De passieve houding beantwoordt de centrale vraag, precies andersom aan hoe ik dat doe, met nee: we kunnen als individuele mensen niet zoveel aan onze maatschappelijke ontwikkeling doen. De maatschappij is volgens deze opvatting domweg veel te complex om te begrijpen, laat staan dat we hem gericht kunnen sturen. We kunnen af en toe kansen grijpen als ze zich voordoen, we kunnen onverwachte sprongen voorwaarts aansluitend schragen, maar we zullen de veranderingen toch vooral moeten ondergaan, *for better or worse*. We leven onze individuele levens immers binnen de contouren van de maatschappij die ons overkomt, zo stellen de aanhangers van deze opvatting. Dat blijkt er al uit dat ook de huidige overgangsfase ons overkomt, hij wordt nauwelijks gemanaged.

De actieve houding zet daar een *ja* lijnrecht tegenover. We kunnen maatschappelijke uitdagingen en kansen wel degelijk samen ervaren, bekijken en aanpakken. We beschikken namelijk als mensen over het bijzondere vermogen samen onze situatie in de tijd te kunnen overzien, en onze ervaringen tot op heden te gebruiken om nieuwe, betere toekomst te doordenken en schetsen, en deze aansluitend al proberend en toetsend te realiseren. En als we dat op de kleinere schaal van ons dagelijkse leven kunnen, waarom dan niet op de grotere maatschappelijke schalen, in hechte samenwerking? Onze *track record* mag nog niet imponeren, maar dat we milieu, honger en oorlog, die vooral individuen het hardste raken, tegenwoordig ook expliciet als mondiale kwesties zien is zeker een enorme stap in de goede richting.

In dit boek zal ik een lans breken voor een manier van denken en werken waarmee we onze toekomst transparant en optimistisch binnen kunnen gaan. Ik onderbouw waarom een luid *ja* op zijn plaats is als antwoord op de centrale vraag, en bied ook een kader voor hoe dit kan. En dat doe ik wellicht deels als optimist, maar vooral ook op basis van een filosofische, theoretische en praktische interpretatie van onze integrale menselijke maatschappelijke ontwikkeling.

1.1.1 Een bijzonder pad

We zijn volgens mij niet alleen in staat onze wereld nog veel verder te verbeteren, maar feitelijk zijn we er al heel lang mee bezig. Dat doen we met vallen en opstaan, en tot nu toe vooral op kleinere schalen het meest bewust, maar die schalen groeien gestaag. We volgen als mensen namelijk al sinds onze prille menselijke oorsprong een bijzonder historisch³ verbeterpad. Ik noem dit *Het pad van de mensheid*. Je ziet dit pad het best op de hele lange termijn, op korte tijdschalen is het juist volslagen onzichtbaar. Onze reis langs *Het pad van de mensheid* begint in de vroegste menselijke geschiedenis, en strekt zich via het heden uit tot in de toekomst. Hoe ver, dat weet geen mens. De figuur hieronder toont een eerste beeld.

Het pad van de mensheid tot op heden.

Een mooi, ook wat arbitrair startpunt voor het pad wordt gevormd door de *Laetoli Footsteps*: voetafdrukken van een kleine groep vroege mensachtigen, zo'n 3,5 miljoen jaar oud⁴, in het huidige Tanzania. Het voetspoor vormt een ontroerende echo uit dit verre en primitieve

³ Ik gebruik het begrip 'historisch' in de zin van betrekking hebbend op een samenhangende ontwikkeling die zich ontvouwt in de tijd. 'Historisch' hoeft dus niet betrekking te hebben op een geschreven of verhalende traditie (een andere interpretatie van 'historisch').

⁴ Sporen van vroege mensachtigen dateren ook al van miljoenen jaren eerder. Voor de doelstellingen van dit boek vormen de *Laetoli Footsteps* een mooi beeldend begin.

menselijke verleden. De aanwezigheid van grote en kleine voetstappen, volwassene en kind, en de impressie van een gezamenlijke, wat slenterende gang bieden ook nu nog een iconisch en indrukwekkend beeld van de essentie van *samenleving*. De moderne mens (*Homo Erectus*) kwam krap 2 miljoen jaar geleden op het toneel, en vergaarde zijn voedsel door een combinatie van jagen en het verzamelen van bessen, noten, vruchten, peulen en zaden. Deze eerste mensen waren eenvoudig in staat al hun bezittingen, kennis en ervaring met zich mee te dragen; ze leefden in kleine autarkische groepen een hypernomadisch bestaan. *Het pad van de mensheid* leidt vanuit dit verre nomadische jagers-verzamelaars verleden via landbouwgemeenschappen, stadstaten en natiestaten naar het laat-moderne heden.

Het pad toont dat het niet de eerste keer is dat we ons in een overgangstijd bevinden, en het zal niet de laatste keer zijn. Opnieuw zetten we vanuit een heden de stap naar een onzekere toekomst die zich nog ontvouwen moet. Of we op korte termijn omhoog of omlaag stappen, of nog een tijdje aan blijven rommelen, dat is nog een open vraag, dat zal blijken. Maar vroeg of laat⁵ volgen we het pad weer omhoog. Dit boek zal onderbouwen waarom ik dit denk.

Onze route langs *Het pad van de mensheid* is af en toe behoorlijk duister. We struikelen met stappen en sprongen vooruit, soms staan we lange tijd vrijwel stil, en we vallen vaak ook stappen en af en toe hele stukken terug op onze reis. Het betreft zeker geen monotone verbetering, we volgen het pad tot nu toe maar nauwelijks bewust, en er is volop ruimte voor de neerwaartse tocht. Maar op de lange termijn wint de opwaartse trend het. Dat *Het pad van de mensheid* zich tot op heden duidelijk waarneembaar aftekent in de geschiedenis is hiervoor het beste bewijs.

Het pad mag dan slecht verlicht zijn, het is tegelijkertijd glashelder dat er historisch gezien iets gebeurt met de maatschappelijke structuur van onze samenleving. De structuur ontwikkelt zich, en deze opwaartse ontwikkeling heeft te maken met een toename van beleefwerelden, actoren en samenhangen. Dit gaat met schaalessprongen gepaard, meestal omhoog maar regelmatig ook omlaag. Op dit moment testen we in Nederland de Europese en mondiale maatschappelijke structuren, en herwaarderden we de lokale.

Het pad bracht ons tot dusverre, door de oogharen bezien, voornamelijk maatschappelijke verbetering. Het is daarom de moeite waard *Het pad van de mensheid* scherper in beeld te brengen, zodat we het voortaan beter en bewuster kunnen volgen, de volgende gezamenlijke stappen de toekomst in. Het pad tot op heden impliceert dat zich daar bij het vraagteken rechtsboven in de figuur een interessante maatschappelijke vacature bevindt, en dit boek mikt op een verdere inkleuring en realisatie daarvan.

⁵ Dat kan best eeuwen duren, en we kunnen tussentijds enorm terugvallen. Maar met een grondig begrip van wat Het pad tot op heden ons leert kunnen we een terugval wellicht voorkomen, en verdere vooruitgang wellicht bevorderen.

Bondig samengevat verkent dit essay de potentie van *Het pad van de mensheid* als richtsnoer voor verdere maatschappelijke verbetering, voor bewuste maatschappelijke innovatie. We kunnen onze wereld verder verbeteren door het pad verder te doorgronden en beter te begrijpen. Als we het beter begrijpen kunnen we het in de toekomst ook bewust volgen. Dan is de kans het grootst dat het ons ook in de toekomst beter zal gaan.

1.1.2 Blinde naïviteit?

“Als een zebraveulen zijn moeder verliest, dan is er geen andere zebra die voor hem zorgt. Maar bij olifanten ligt dat anders. Die rouwen om hun doden, die troosten elkaar, die zorgen wel voor jonge dieren als hun ouders zijn gestorven.” Leerlingen van een basisschool luisteren naar olifantenkenner Marjo Hoedemaker. Volkskrant, 18-11-2014

“Those who have the privilege to know have the duty to act.”
Albert Einstein

Dit betoog is positief en optimistisch van aard. Ik denk dat we als mensheid - strikt door de oogharen gezien en op de lange termijn - vooruit kruien en dat *Het pad van de mensheid* deze maatschappelijke vooruitgang toont. Pessimisten, realisten noemen ze zichzelf, vinden het geloof dat we een pad van menselijke ontwikkeling volgen juist heel erg naïef. De wereld is volgens hen veel te groot en complex om er constructieve maatschappelijke lessen uit te trekken. Ik ben daar zelf veel optimistischer in.

Waar is mijn optimisme op gebaseerd? Denkers die stellen dat er progressie zit in menselijke ontwikkeling (denk aan Augustinus, Hegel, Marx en Fukuyama) worden door bovengenoemde ‘realisten’ immers keer op keer ‘ontmaskerd’. Verschillende ontwikkelingen wijzen volgens hen regelrecht de andere kant op. Mensen zijn lang niet altijd aardig en rechtvaardig voor elkaar. Dat is een eufemisme: we slachten elkaar regelmatig af, op steeds grotere schalen en op steeds meer geraffineerde wijzen, zoals de wereldoorlogen uit de vorige eeuw en de recente onthoofdingen en bombardementen in Syrië en Irak aantonen. We zijn tegenwoordig eenvoudigweg in staat de hele wereld naar de verdoemenis te bombarderen. Hongersnoden met politieke oorzaken hebben miljoenen slachtoffers gekost. De afgelopen eeuw was voor velen geen feest, en de vraag is of deze eeuw zoveel beter zal verlopen.

Onheilsprofeten voorspellen dat een ecologische ramp onze maatschappij zal vernietigen: we gaan dan aan klimaatproblematiek, uitputting en verontreiniging ten onder in eendrachtige zelfgenoegzaamheid. Geologen en astronomen voorspellen het onvermijdelijke droogkoken van onze zeeën op de hele lange termijn, als gevolg van de voortrazende kernfusieprocessen in onze zon. Of een toenemende bestuurlijke onmacht zal ons knakken: welke politici en bestuurders kunnen de toenemende complexiteit van onze laat-moderne maatschappijen nog aan? Zijn de klassieke vormen van leiderschap nog wel adequaat? Epidemiologen voorzien nieuwe ziekten, Ebola staat als een contemporaine builenpest in West-Afrika te popelen om zijn desastreuze werk op steeds grotere schalen te doen terwijl ik precies deze woorden schrijf. De beelden van de zieken daar vormen

evenzovele slagen in het gezicht van de mensheid, want zelfs de gezinsbanden, toch de mooiste en krachtigste maatschappelijke praktijktjes die we kennen, verkrumelen onder dit geweld. De meest elementaire menselijke zorg kan niet geboden worden, ook niet aan jonge kinderen, we schieten schrijnend tekort.

Diezelfde 'realisten' van hierboven wijzen er verder fijntjes op dat spraakmakende politici, bestuurders, economen, technologen en wetenschappers die wél in verbetering geloven, deze in duizenden verschillende richtingen zoeken. Daar komt dan nog bij dat de één zijn verbetering de ander zijn horrorscenario is. Voor sommigen is de conclusie daarom juist negatief en pessimistisch van aard: onze omgeving is van onkenbare complexiteit, en de mens is intrinsiek beperkt, egoïstisch, verdeeld, tot het kwade geneigd en ten dode gedoemd. Een verbeterpad? Vooruit kruien? Blinde naïviteit. *Get real!*

Dat weet ik allemaal, het is niet helemaal onwaar, en voor deze argumenten wil ik de ogen ook niet sluiten. Maar dat er vele andere paadjes bestaan die ook belopen worden, dat we met enige regelmaat massaal de verkeerde kant uit lopen, en dat we af en toe het spoor helemaal bijster zijn, *doet helemaal niets af aan het gegeven dat eerst en vooral de hoofdlijnen van Het pad van de mensheid zich majestueus tonen*. De geschiedenis laat duidelijk zien dat we *grosso modo* dit bijzondere maatschappelijke verbeterpad al vele honderdduizenden jaren volgen terwijl we het maar nauwelijks beseffen. De laatste honderd jaren, wellicht de laatste eeuwen, doemen de contouren van dit pad steeds scherper in ons menselijke bewustzijn op.

Dit boek breekt een lans voor het verder doorgronden en bewust gaan volgen van dit pad, en beschrijft eerste stappen hierin. Het onderwerp van dit boek is hiermee omvangrijk en verstrekkend, en datzelfde geldt voor de ideeën die gepresenteerd worden. Deze staan zeker niet op zichzelf. Ze zijn diep geworteld in de ervaring van velen. Veel ideeën sporen met en bouwen stevig voort op de inzichten van denkers uit verleden en heden. Tegelijkertijd is de basis van deze ideeën nog sterk intuïtief. Ze hebben de status van in aanzet onderbouwde hypothesen, als je daar al van mag spreken want hypothesen moet je eigenlijk experimenteel kunnen falsifiëren. Dat is lastig op een maatschappelijke schaal. Ik geef eerste onderbouwingen, maar de ideeën zullen stevig te lijf moeten worden gegaan, ze zullen leiden tot controverse, ze vereisen nog veel verdergaande onderbouwing, en er zal vast nog veel veranderen.

Ik probeer met dit boek een bijdrage te leveren aan de methodologische inzichten die verdere maatschappelijke verbetering mogelijk maken. Daarbij wil ik ver blijven van *inhoudelijke* dogmatiek en *inhoudelijk* instrumentalisme. Ik ben zelf huiverig voor mensen die binnen het maatschappelijke discours inhoudelijk beter denken te weten wat voor anderen goed is, en die anderen daarvan *coûte que coûte* willen overtuigen, zelfs eraan willen onderwerpen als het niet anders lukt. Aan de basis van een dergelijke houding staat niet zelden een vrij willekeurige reeks culturele en persoonlijke ervaringen, of een onversneden korte termijn eigenbelang. Maar daarin is de houding van een zendeling of een dwingeland natuurlijk niet uniek. Dat geldt misschien wel met enige regelmaat voor ons allen.

Ik spreek u daarom liever aan op uw eigen levenservaring. U ervaart net als ik dagelijks aan den lijve wat maatschappelijkheid betekent. U bent zelf als ervaringsdeskundige onderdeel van vele maatschappelijke praktijken, van groot (u bent lid van de mensheid) tot klein (u leeft als individu uw leven en participeert daarbij in diverse rollen in vele maatschappelijke praktijken en praktijkjes).

Vanuit onze gedeelde maatschappelijke levenservaringen kunnen we samen kijken naar de historische praktijk van de maatschappelijke ontwikkeling. En dan zien we volgens mij vooral dit. Samenhang en samenwerking groeien weliswaar niet monotoon, maar wel zeker door de bank genomen. En deze groei van samenhang en samenwerking veroorzaakt – opnieuw door de bank genomen – een toenemende welvaart en welzijn. Deze groei toont zich als *Het pad van de mensheid*. Het pad tekent zich af in tienduizenden tot miljoenen jaren, dwars door oorlogen, natuurrampen, pandemieën, politieke misgrepen en een veelheid aan egoïstische daden heen. Het pad ontwikkelt zich ook met enorme schokken en terugvallen, maar het ontwikkelt zich onmiskenbaar.

Het pad van de mensheid is de neerslag van een schat aan levenservaring, namelijk die van de gehele mensheid tot nu toe. Het toont ons de verbeterroute die we tot nu toe volgen, zij het vaak struikelend en doorgaans vrijwel onbewust. We begrijpen de lessen die Het pad ons toont maar slecht, en laten hierdoor een enorme maatschappelijke verbeterkracht liggen. Het wordt tijd dat we dit dieper beseffen, dat we dit door laten dringen in ons gedeelde bewustzijn. Als we Het pad beter gaan begrijpen kunnen we er maatschappelijke consequenties aan verbinden. Dat helpt ons bij het binnentreden van een betere toekomst. Dit boek zal eindigen met methoden die dit binnenstappen van de toekomst ondersteunen. Enig extra gevoel voor en enig houvast bij het vinden van maatschappelijke richting is immers echt wel op zijn plaats, juist in ons zo luid krakende laat-moderne tijdsgewricht, aan de vooravond van een nieuwe sprong vooruit of juist een val terug.

1.2 Opbouw van dit essay

*“Success is not final, failure is not fatal:
it is the courage to continue that counts.”*

Sir Winston Churchill

1.2.1 Schilderen op niveaus

Als je van heel dichtbij naar een schilderij kijkt, neem een Rembrandt uit zijn latere, lossere periode, dan zie je vooral verf, aangebracht in verschillende kleuren. Het integrale beeld is op deze microschaal helemaal zoek. Neem je afstand, dan verrijst er majestueus en miraculeus een beeld uit de chaos.

Op een vergelijkbare wijze rijst *Het pad van de mensheid* op uit de menselijke geschiedenis⁶. Kijk je van dichtbij, dan is het lastig een pad in die geschiedenis te ontdekken, hij komt dan ronduit chaotisch over. Dat is de wijze waarop wij mensen meestal onze individuele levens leiden: in een soms bizar mengsel van anticipatie en confrontatie, op kleine schaal, met onze neus op het doek. Zo wordt het leven het meest intensief be- en geleefd. Kijk je van verschillende afstanden, dan zie je steeds andere patronen. En kijk je van de grootste afstand naar de menselijke geschiedenis, dan overzie je het integrale pad van de mensheid. Het is best lastig van deze grote afstand te kijken, omdat je zo de inzichten van vele individuele mensen en disciplines combineert, en een enorme spanne bestrijkt in tijd en ruimte. Je pleegt noodzakelijkerwijs ook enorme abstracties. Maar als je zo kijkt, wordt Het pad helder zichtbaar. De progressie in menselijke ontwikkeling, de maatschappelijke verbetering valt op deze enorme schaal maar moeilijk te missen. Als nietige mens die zijn individuele dagelijkse leven tracht te leiden ben je op de schaal van *Het pad van de mensheid* juist letterlijk uit beeld.

Rembrandt bracht zijn verf deels intuïtief en deels doelbewust aan, steeds kijkend van verschillende afstanden. Hij creëerde heelheid uit onderdelen, schoonheid uit chaos. Hij voegde wat toe en detailleerde weer wat. Wat hij zo tot stand bracht vinden we nog steeds van een verbijsterende kwaliteit. Het kenmerkt een groot schilder dat hij verschillende schalen in samenhang begrijpt en ermee kan werken.

Hier gaat de vergelijking tussen een schilderij en *Het pad van de mensheid* natuurlijk mank. De mensheid snapt de grotere maatschappelijke schalen niet, is ze zich zelfs maar nauwelijks bewust. De integrale menselijke ontwikkeling lijkt maar door te denderen, als een blind paard, en wij houden ons krampachtig vast aan het zadel. Zelfs religieuze

⁶ Feitelijk rijst het pad op uit het integrale recursief-perspectivische netwerk, maar deze opmerking loopt op Sectie 2 vooruit.

mensen, zij die een goddelijke hand vermoeden - waar zou immers al die georganiseerde complexiteit anders vandaan komen, zo redeneren bijvoorbeeld de creationisten⁷ onder hen - benoemen de schilderstijl als voor ons mensen ondoorgrondelijk.

1.2.2 Schildert de maatschappij zichzelf?

METHINGS IT ISWLIKE B WECSEL

Computergegenereerde zin uit *The Blind Watchmaker* van Richard Dawkins

We zijn als mensen maatschappelijk behoorlijk blind. Er is geen menselijke meesterschilder aan het werk op de grotere maatschappelijke schalen. Pas nadat de zaak enorm uit de hand is gelopen, zoals na Wereldoorlog I en II, staan er grote geesten op die ook de bredere maatschappelijke verbanden durven te benoemen en praktisch te verkennen. “Als het kalf verdronken is, dempt men de put” is een toepasselijk Nederlands spreekwoord. De Volkerenbond en de Verenigde Naties waren het resultaat van Wereldoorlog I en II, conflicten op een enorme schaal. Naarmate die misstanden verder wegzakken, de geschiedenis in, neemt de animo hier weer voor af, werpen we de verfrillers en de blokkwasten weg en gaan we weer aan de slag met kleinere penselen, met onze neus dicht op het doek. Want dat is hoe we onze levens leiden. Het blinde paard vervolgt zijn weg.

Het is een gelukkig toeval dat *Het pad van de mensheid*- althans op de langere termijn - niet zo heel vatbaar blijkt voor deze menselijke maatschappelijke bijziendheid. Ik wil de menselijke sturing tot op heden niet bagatelliseren, historische figuren en actoren gooien wel degelijk hun steen in de rivier en verleggen zo de loop. Maar voor hen een ander. Steeds weer opnieuw ontwikkelen zich grotere maatschappelijke structuren langs Het pad, ook als geen mens dit proces blijkt te doorzien of bewaken. *Het pad van de mensheid* is op verschillende continenten in op elkaar gelijkende varianten met vergelijkbare fasen te zien⁸, en hier is geen enkele onderlinge coördinatie aan vooraf gegaan. Onverstoorbaar gaan mensen als onbewust collectief steeds weer opnieuw het brokkelige en rommelige ontwikkelingspad omhoog, met alle ups en downs die daarbij horen.

1.2.3 Menselijke verbeterdrang als motor

Het pad van de mensheid speelt zich vrijwel onbewust en onzichtbaar af voor de individuele mensen die het samenstellen. *Het pad van de mensheid* overstijgt de menselijke maat. Wat is nu de motor achter dit bijzondere maatschappelijke proces?

⁷ We raken hier aan de discussie tussen de creationisten en de evolutionisten. Creationisten leiden uit het bestaan van orde een schepper af. Evolutionisten zien orde, organisatie als de onvermijdelijke uitkomst van een willekeurig proces van variatie en selectie. Zie “The blind watchmaker” van Dawkins (1986) voor een mooie verwoording van het evolutionaire perspectief.

⁸ Zie het werk van Arnold Joseph Toynbee voor een grandioze beschrijving van maatschappelijke ontwikkeling.

De motor achter dit proces is volgens mij de menselijke verbeterdrang. Of je nu creationist of evolutionist, religieus of atheïst of agnost, conservatief of innovator, of van welke politieke kleur dan ook bent, en op welk deel van deze wereld je dan ook woont, in welk tijdsgewricht dan ook, dat is allemaal niet zo relevant in het licht van *Het pad van de mensheid*. Wat ons verbindt, en wat uiteindelijk ook de grootste maatschappelijke praktijken tot stand brengt (mooi en lelijk) is veel sterker, en dat is dit. Alle mensen zijn verbeteraars. Verbeteren is de meest uitgesproken *condition humaine*.

Verbeteraars verminderen ongewenste spanningen. Ze zoeken, herkennen en realiseren waarde. Waarde is datgene wat mensen maar belangrijk vinden, en waar ze zich daarom ook voor inzetten. Waarde kan materieel of immaterieel zijn, waarde voor jezelf of voor een ander. Wellicht zoeken we niet altijd even expliciet naar waarde. Vaak doen we ook maar wat, of worden we geregeerd door ons onderbewuste, dan zoeken we waarde zonder dat we het weten. Maar zodra een mens beschutting zoekt voor de regen of de kou, of op zoek gaat naar voedsel of een betere baan, of zorg draagt voor zijn kinderen, of samen met burens een terp opwerpt, geef deze mens blijk van verbeterdrang, van levenskracht, van een streven naar reductie van spanning en een zoektocht naar waarde. Zo toont de mens dat de chaos of de onverschilligheid of de natuur hem en de zijnen niet zonder meer klein zal krijgen.

Natuurlijk, onze omgeving kan overweldigend op ons afkomen, en we kunnen helemaal geen partij zijn voor de omvang van het onheil dat ons raakt. Wellicht leggen we dan gelaten het hoofd in de schoot, als het niet anders meer is, of geven we het op in een uiterste laatste daad van verzet. Maar het is een hele fundamentele menselijke eigenschap dat we verbetering zoeken van ons lot. Zelfs als we tevreden zijn of luiers, zullen we ons tegen verslechtering en achteruitgang teweer stellen.

Wat we beter en slechter vinden kan allerlei vormen en gradaties aannemen. Aan sommige zaken hechten we enorme waarde, ze kunnen ons heftig ontroeren als ze zich voordoen of juist boos maken als ze niet aan de orde zijn, we trekken er naar toe. En andere dingen vermijden we liefst. Vaak begrijpen we anderen maar slecht in wat ze waardevol vinden (of juist niet) en hoe ze dat denken te realiseren (of juist te vermijden). Ook extreme vormen van beter en slechter komen voor. Mensen kunnen het leven moe zijn, en er daarom uitstappen, voor hen is dat dan een verbetering. Mensen kunnen aanhangers van een andere groep of een ander geloof wrede vermoorden, en dat als verbetering benoemen. Hoe fundamenteeler van aard de groep, hoe groter de agressie, lijkt het wel eens. Wat je op het ene moment in de ene context als verbetering voorkomt kun je op een ander moment in een andere context diep betreuren. En zodra je iets van waarde zeker hebt gesteld, of juist definitief en onherroepelijk gemist, zal je je doorgaans oriënteren op iets anders. Als je druk bent geweest wil je even rust aan je hoofd, wil je even niets, en vind je dat een verbetering.

Al deze variaties en nuances komen voor, maar doen niets aan het gegeven af dat de mens eerst en voor al een verbeteraar is, vanuit iedere beleefwereld, in iedere situatie en context weer opnieuw. Wat zou ook het alternatief zijn? Dat we apathisch tegen een boom gaan

zitten, nauwelijks te onderscheiden van een rots naast ons, en wachten op het einde? Zelfs het leunen tegen de boom en het wachten benoemen een oriëntatie op beter, hoe zwak dan ook.

1.2.4 Verbeterperspectief op dubbelspoor

Deze menselijke verbeterkracht staat centraal, en wordt in dit boek volledig in termen van actoren en hun verbeterperspectieven gegoten. Dat heeft iets magisch, want zodra we het eerste verbeterperspectief beginnen te ervaren en gericht daarnaar handelen, zodra we bewust beginnen te leven dus start dit proces, en het gaat maar door. En zodra het laatste menselijke bewustzijn dooft stopt het.

Zoals de Baron von Münchhausen zichzelf aan zijn vlecht uit het moeras trok, zo ontworstelen actoren zich door middel van het formuleren en realiseren van verbeterperspectief aan de onverstoorbare chaos en de voor mensen zo onbegrijpelijke onverschilligheid van de kosmos, en scheppen we met elkaar de maatschappij. Daarom bouwden we als vroege mensen een primitieve beschutting en gingen we op zoek en op jacht naar voedsel. Daarom ontwikkelen we tegenwoordig ook de grootste en meest complexe maatschappijen.

Waar verbeterperspectief vandaan komt? Ik moet u het antwoord schuldig blijven. Dat is overigens niet zo bijzonder, de diepste aard en oorsprong van andere *a priori* concepten, zoals denken en materie, zijn immers ook een groot en blijvend raadsel. Daarin is verbeterperspectief niet anders.

Je kunt verbeterperspectieven inhoudelijk schetsen. Neem de gang naar de groenteboer als je zin hebt in een appel. Of neem de stap naar een klimaatneutrale economie zonder problematische afvalstoffen (een meer circulaire economie), als antwoord op onze op dit moment problematische economische ontwikkeling. Dat spoor komt ruimschoots aan de orde in dit boek. Maatschappelijke praktijken kunnen uitstekend begrepen worden als samenhangende inhoudelijke perspectieven van verschillende actoren. De boer verbouwt appels, de groenteman verkoopt ze, de klant eet ze op en de crimineel rooft de kassa leeg. Onze laat-moderne maatschappelijke praktijken nemen zo een enorme omvang aan in termen van actoren en hun perspectieven, zo groot dat we ze helemaal niet meer overzien. Dit inhoudelijke spoor heb ik in eerdere boeken al nader verkend. Ik werk het hier ook verder uit in kwalitatieve maatschappelijke lagen (zie de diverse figuren van *Het pad van de mensheid*). Dit boek zal nog verder ingaan op dit inhoudelijke spoor.

Toch verkent dit boek bovenop dit inhoudelijke spoor vooral ook een ander, naastgelegen spoor: het structurele. Ik vat perspectief in eerste instantie op als de inhoudelijke bouwsteen van alle maatschappelijke praktijken. Een stap verder neem ik aan dat – hoewel beweegredenen vaag en ambigue kunnen zijn, en sterk kunnen verschillen - actoren min of meer doelmatig om zullen gaan met de perspectivische capaciteit die ze tot hun beschikking hebben. Een consequentie hiervan is – en dit leidt tot de structurele invalshoek - dat perspectieven inhoudelijk sterk van elkaar mogen verschillen, maar qua generale

structuur statistisch gesproken gemiddelde eigenschappen zullen vertonen. Denk dan aan de inspanning die ze vergen, of de waarde – in welke termen dan ook - die ze leveren. Natuurlijk heeft een economische omslag naar een verdergaand circulaire economie meer voeten in aarde dan het kopen van een appel, maar de economische omslag vergt dan ook de inzet van veel meer perspectief in samenhang dan de aankoop van een appel. En natuurlijk kennen we als mensen mee- en tegenvallers, maar dat doet niets af aan het gegeven dat we deze steeds ervaren tegen de coulissen van onze gemiddelde ervaringen met betrekking tot inspanning en resultaat.

De aanname dat er slechts één homologe bouwsteen ten grondslag ligt aan onze maatschappijen, en in feite aan ons menselijke bewustzijn, te weten perspectief, is verstrekkend. Ik zet hiermee een denklijn voort die al in aanzet aanwezig was in mijn proefschrift, en die verder voorgezet werd in eerdere delen van deze serie Samenleving in perspectief. Ik voel me af en toe verwant met de eerste alchemisten, die in verbazing begonnen te bevroeden dat aan de enorme veelzijdigheid van materiële dingen slechts een beperkt aantal chemische elementen ten grondslag hoeft te liggen. Ook aan hen moet de enormiteit van hun aannames soms als bizar voorgekomen zijn. Tegenwoordig is dat allemaal gesneden koek.

De vele intuïties die door het perspectivisme verklaard worden, en de inzichten die het oplevert, maken dat ik de denkrichting van het perspectivisme vruchtbaar vind en de ontwikkeling ervan doorzet. Met verbeterperspectief als recursieve bouwsteen van maatschappelijke praktijken wordt naast een inhoudelijk-verhalende, kwalitatieve ook een structurele en kwantitatieve kijk ontvouwd op de ontwikkeling van onze maatschappelijke praktijken, en dus op *Het pad van de mensheid*. Deze beide sporen, het meer inhoudelijk-verhalende en het meer numeriek-structurele, gaan in dit boek samen op in een bonte dubbelspiraal. Ze leiden tot een dieper begrip van Het pad dat we als mensheid bewandelen, en tot handvatten voor het verder ontwikkelen, het meer gericht verbeteren van onze maatschappijen.

1.2.5 De les van Het pad van de mensheid

Het pad van de mensheid schetst in *abstracto* en met enorme halen het opgetelde resultaat van al onze kleinschalige verbeterkracht, al onze verbeteracties, al onze verbeterperspectieven in de tijd. De mooie én de lelijke stappen. En dan valt het niet te missen. De kern van de kwestie is dat ook het integrale pad van de mensheid, het pad dat we grotendeels onbewust, maar in toenemende interactie met elkaar lopen – door de oogbaren beschouwd – een verbeterpad betreft. Dat we op deze enorme schaal als mensheid nauwelijks *bewust* verbeteren, dat de handelingen van zelfs formidabele individuen niet meer dan ruis zijn op dit enorme pad, het lijkt er helemaal niet toe te doen.

Deels is de geschiedenis van de mensheid natuurlijk ook onversneden competitief, in strijd en bloed geschreven. Dat blijkt uit de bikkelharde competitie die ons huidige bedrijfsleven en onze huidige economie kenschetst. Dat blijkt uit skeletvondsten uit de prehistorie en uit de wereldoorlogen van de vorige eeuw. Ik kan nooit naar klaprozen kijken zonder even aan

de generatie jongens te denken die het leven liet in de loopgraven van België en Noord-Frankrijk in de Eerste Wereldoorlog⁹. Ook in deze negatieve zin ondergaan we schaalessprongen met elkaar. Toch laat *Het pad van de mensheid* glashelder zien dat we onze ontwikkeling niet vooral in steeds heftigere competitie en strijd met elkaar, of in toenemend egoïsme realiseren. In tegendeel, het pad toont juist dat we op steeds grotere schalen van samenhang en samenwerking opereren. Juist daardoor nemen welvaart en welzijn *grosso modo* het meeste toe.

Onze menselijke geschiedenis is een enorm gedistribueerd experiment, waarin vele maatschappelijke praktijkjes en praktijken de revue gepasseerd zijn. Die historie is getekend met menselijk geluk en menselijk leed. Op een raadselachtige manier tellen vele kleinschalige verbeteringen en toevallige probeersels op tot grootschalige maatschappelijke ontwikkeling, tot *Het pad van de mensheid*. Dat komt niet omdat we als mensheid dit pad plannen en aansluitend uitvoeren. Dat komt omdat we als individuele mensen en groepen een verbetering herkennen, realiseren, en aansluitend stutten en schragen, ook als deze grotendeels toevallig tot stand is gekomen uit vele kleine bijdragen. We bestendigen maatschappelijke verbeteringen, van een terp tot aan de Verenigde Naties, als we de waarde ervan maar breed en duidelijk genoeg zien.

Voor het eerst in de menselijke geschiedenis kunnen we dankzij de wetenschappelijke revolutie terugkijken op Het pad tot nu toe. En de les is niet te missen. Competitie en strijd moeten soms ruimte scheppen, barrières slechten, keuzen onderbouwen. Ze hebben dus zeker hun rol, ook al zijn ze uit de aard der zaak niet constructief en gaan we doorgaans slecht om met de verliezers. De route die we volgen mag getekend zijn door egoïsme, en gedrenkt zijn in bloed, maar de dominante route naar maatschappelijke waarde is die van een steeds grotere samenhang en samenwerking. *Het pad van de mensheid* is een pad van samenhang en samenwerking. Als we *Het pad van de mensheid* beter gaan begrijpen en bewuster gaan volgen kunnen we hier in de toekomst nog veel sterker ons maatschappelijke voordeel mee doen.

1.2.6 De hoofdstructuur van dit boek

In lijn met het voorgaande bestaat de rode draad van dit Deel V uit een methodologische basis en drie inhoudelijke secties.

De *Methodologische basis* verheldert op welke methodologische fundamenteen dit boek staat.

Sectie I: *Het pad van de mensheid*, zet *Het pad van de mensheid* dan nader in de inhoudelijke verf. Deze sectie geeft een eerste blik op de mogelijkheden van maatschappelijke verbetering, en licht het maatschappelijke pad dat we met elkaar lopen, van losse groepen jagers-verzamelaars naar onze gezamenlijke toekomst, in meer verhalende zin verder toe.

⁹ In het steeds weer door granaten omgeploegde land tussen de loopgraven van Wereldoorlog I bloeiden de klaprozen als pioniersvegetatie.

Het benadrukt onze huidige positie, in de late moderniteit, en de specifieke vragen en besluiten die deze positie met zich meebrengt.

Sectie II: *Het perspectivische landschap*, verheldert dan dat *Het pad van de mensheid* niet zo maar een willekeurig pad door het ongerijmde is. De mens als verbeteraar ontwikkelt zijn maatschappijen in een perspectivisch verbeterlandschap dat al op voorhand (*a priori*) aanwezig is. We zoeken in dit landschap steeds de hoogste toppen op, dat zien we als verbetering. Dat *Het pad van de mensheid* opduikt in de geschiedenis, dwars door alle ruis en willekeur heen, komt vanwege de *a priori* bestaande structuur van dit perspectivische landschap.

We zijn behoorlijk gehandicapt in deze reis. Allereerst zijn we ons maar nauwelijks bewust van het bestaan van dit landschap. Ten tweede geldt dat wat we wel van dit landschap ervaren zich in onze hele directe nabijheid bevindt: we zijn erg bijziend. Ten derde bestaat dit landschap tot overmaat van ramp uit vele pieken en dalen, als je het stap voor stap bewandelen wilt, en deze duiken totaal onverwacht op.

U kunt onze reis langs *Het pad van de mensheid* daarom vergelijken met het volgen van een bergrug met stevige onverwachte kloven en dalen en steeds hogere toppen, terwijl u extreem bijziende bent. U tracht omhoog te komen, en ziet de topjes, de verbetermogelijkheden in uw directe omgeving. Maar regelmatig gaat u ook de verkeerde kant uit, u wijkt af naar links of rechts. Of u dondert in een onverwachte diepe (af en toe) of minder diepe (al veel vaker) kloof. Of u klimt na een val zelfs terug naar vorige, lagere toppen die u in uw omgeving ziet, dan stijgt u immers ook.

We weten op voorhand niet precies welke route we *zullen* nemen, maar evengoed bepaalt het landschap min of meer waar we uit zullen komen. Dat is een kwestie van voldoende proberen, voldoende tijd. Vergelijkt u het met het herhaaldelijk werpen met een dobbelsteen. De precieze route is onvoorspelbaar, en het is mogelijk dat je 100 keer een zes gooit (die kans is overigens enorm klein: $(1/6)^{100}$). Maar dat het gemiddelde bij steeds meer worpen steeds dichterbij de 3,5 komt is bijzonder zeker. We kennen het exacte gemiddelde niet, maar ongeveer kennen we het wel, want de dobbelsteen zoekt een top in een landschap van mogelijkheden. Zo ontwikkelt zich ook *Het pad van de mensheid* in het perspectivische landschap. Het perspectivische landschap wist zich tot nu toe goed verborgen te houden. Je kunt het niet zomaar zien, je moet het echt ontsluiten, ontmaskeren. Je moet de structuur van maatschappelijke praktijken en maatschappelijke vooruitgang ontworstelen aan de inhoud. En precies dit gebeurt in Sectie II.

Sectie III: *Maatschappelijke innovatie*, gebruikt pad en landschap om veel bewuster en gericht dan tot nu toe die bergrug te kunnen volgen naar nog hogere maatschappelijke toppen. Dat wordt nooit echt gemakkelijk, maar we kunnen het veel beter dan dat we nu laten zien, in onze huidige flagrante onwetendheid van zowel het pad als het perspectivische landschap.

In Sectie III wordt eerst *Duurzame ontwikkeling* geplaatst in *Het pad van de mensheid*. Dan worden vier brede methoden voor maatschappelijke innovatie toegelicht. Eerst Multi-actor procesmanagement: een manier van maatschappelijk verbeteren die het accent legt op actoren, hun verandering en hun samenhang. Ten tweede de *Innovatiekubus* (ook wel de *Verbeterkubus*): een perspectivische kubus die het bestaan van zes maatschappelijke waardeoriëntaties ontsluit, die in combinatie verdere gerichte innovatie langs *Het pad van de mensheid* omhoog mogelijk maken. Ten derde wordt de *Ruggengraat* gepresenteerd, een manier van kijken en werken die recht doet aan de aard van maatschappelijke multi-actor netwerken. De *Ruggengraat* onderkent verschillende, onderling nauw verbonden lagen met ieder zijn eigen focus, en biedt zo structuur en ondersteuning bij ook grootse maatschappelijke innovaties (zoals bijvoorbeeld de reis naar klimaatneutraliteit). Ten vierde en laatste worden vijf *Proficiency levels* gepresenteerd: ze maken het mogelijk beter te controleren en borgen dat de randvoorwaarden, vereist voor een adequate maatschappelijke innovatie, zo goed als mogelijk aangelegd en ingevuld worden.

Zo krijgen we scherper grip en zicht op het pad naar een maatschappij van een nog hogere kwaliteit, en kunnen we met elkaar meer gericht dan voorheen verdere maatschappelijke verbetering realiseren.